

De verschillende ontwikkelingsniveaus en begeleiding bij verlies en rouw

Op basis van: *“Kun je uit de hemel vallen?”*

Mensen met een zeer ernstige verstandelijke beperking (ontw.leeftijd 0-2 jaar)

- **Eigen lichaam/zintuigen als centrum voor beleving wereld.** Beleving van de wereld en begrip daarover, puur vanuit concreet niveau, het eigen lichaam: wat ze zien, ruiken, proeven, voelen, horen bestaat voor hen, wat ze niet meer kunnen zien, ruiken, enz. houdt op te bestaan.
- **Geen bewust doodsbesef**, want ook geen bewust besef van leven. ‘Dood’ betekent vaak dat iemand niet meer komt.
- **Hechting ontwikkelt zich.** Geen huilen/verdriet, wel hechtingsgedrag als zoeken naar overledene, verzet of agressie.
- **Veranderde sfeer wordt opgepikt.**

Ondersteuning:

- Concreet ondergaan van de veranderde sfeer: zien, voelen, ervaren. (Niet om het begrip van overlijden bij te brengen, dat volgt soms pas maanden of jaren later).
- Nabijheid, warmte en veiligheid bieden (onveiligheid door breuk vaste patronen)
- Lichaamshouding, mimiek en stem inzetten
- Eventueel een herdenkingshoekje maken
- Vaste patronen handhaven

Mensen met een ernstige verstandelijke Beperking (ontw.leeftijd: +/- 2 – 4/5 jaar)

- **Het eigen 'ik' centraal:** ze kijken naar de wereld vanuit eigen perspectief, kunnen zich nog niet verplaatsen in de ander.
- **Beperkt doodsbef:** ze blijven vragen hebben over het doodgaan. Ze koppelen het begrip vaak aan concrete ervaringen wat ze hebben gezien ('dan lig je onder de grond'). Zien de dood als iets tijdelijks.
- **Verbanden kunnen leggen 'ziek – dood':** ze kunnen verbanden leggen tussen 'ziek' zijn en 'dood' gaan. Dat zorgt voor praktische vragen over het wat, hoe en waarom. Koppelen ook dood en verdriet aan elkaar, doordat ze zien dat anderen verdrietig zijn.
- **Snel naar de veiligheid van alledag gaan**, door vagen te stellen als 'wat eten we?'.
- **Magisch denken zorgt voor fantasiebeelden en angstige gedachten.**

Ondersteuning:

- Nabijheid: gericht op het individuele besef en vragen. En meer behoefte aan nabijheid van hun naasten/belangrijke personen.
- Veiligheid: door duidelijke, overzichtelijke, herkenbare dagelijkse activiteiten.
- Angstige fantasiebeelden voorkomen door de gebeurtenis zo concreet mogelijk te maken (afscheid laten namen, eigen actieve bijdrage aan afscheid, gebruik van visualisatie, eenvoudige taal).

Mensen met een matige verstandelijke beperking (ontw.leeftijd 4/5 - 7/8 jaar)

- **Zie EVB**
- **Inleven vanuit zichzelf.** Nog wel egocentrisch denken, maar groter vermogen zich in te leven in de ander (het zielig vinden dat de overledene nu niet meer mee kan op vakantie, omdat ze dat zelf ook erg zouden vinden).
- **Groter begripsvermogen.** Maar nog niet in staat om goed met alle informatie om te gaan. Daardoor extra kwetsbaar.
- **Beperkt doodsbef:** op zoek naar logische verklaringen van het gebeuren (hij was ziek en daarom nu dood), interesse voor de uiterlijke kenmerken van dood. Het begrip wat doodgaan echt inhoud is nog moeilijk. Besef dat iedereen kan doodgaan, kan angstgevoelens oproepen.
- **Rouwreactie vertonen.** In rouwreacties vaak afhankelijk van anderen. En vaak pas op het moment dat in een situatie het gemis ervaren wordt.
- **Fantasie en werkelijkheid lopen door elkaar.** Dat kan zorgen voor angstige gedachten, schuldgevoelens of gedrag om een deal te sluiten niet dood te gaan.

Ondersteuning:

- Duidelijke antwoorden, concreet maken. Herhaling is belangrijk om te leren: verhalen, foto's, afscheidsrituelen.
- Ondersteunen van verdriet. Nabijheid bieden. Er zijn op moeilijke momenten. Het gebruik van rituelen en symbolen kan verdriet een plaats geven (herinneringsboek, kaars, enz.).
- Positief laten beleven van de huidige situatie voor nieuwe veiligheid. Leven van alledag door laten gaan met vertrouwde zaken.

Mensen met een licht verstandelijke beperking (ontw.leeftijd 7/8 - +/- 12 jaar)

- **Bewust doodsbesef:** besef dat het onomkeerbaar is, door toenemend inzicht in tijd en structuren. Vermogen om zich in te leven in anderen, interesseren zich ook voor wat er na de dood gebeurt uit verlangen naar verklaringen. De dood wordt nog niet als onvermijdelijk of voor iedereen geldend gezien (eerst ouderen en erg zieken, niet ik of jonge mensen).
- **Rouwproces met de gevoelens** is vergelijkbaar met het rouwen van mensen zonder verstandelijke beperking: gevoelens van verdoving, ontredding, eenzaamheid, verdriet, boosheid.
- **Reageren vaak impulsiever** (verdriet wordt niet weggestopt omdat het niet zou passen in een bepaalde situatie).
- **Mogelijkheid effect op prestaties en op lichaam.** In het rouwproces kan het voorkomen dat iemand slechter gaat presteren of dat er lichamelijke (psychosomatische) klachten ontstaan.

Ondersteuning:

- Nabijheid: samen delen van verdriet.
- Ondersteunende rituelen en symbolen aanbieden. Ook verhalen en herinneringsboek.
- Hun vragen en gevoelens serieus nemen. Nagaan wat er achter de vraag kan zitten.
- Waardering geven: voor het medeleven en de zorg die zij voor de ander tonen. Waardering wordt ook ervaren als zij verantwoordelijkheid kunnen dragen tijdens het stervensproces en het afscheid.

Begeleiding

Basis houding: nabij, duidelijk, rustbrengend en volgend (luisterend, ziend)

Vertellen van een overlijden:

Op rustig moment, neem de tijd, volg de client, wees duidelijk en eerlijk.

Maak het concreet, is het mogelijk iets te laten meemaken van het afscheid?

Daarna:

Biedt nabijheid, veiligheid, zekerheid dat de gewone dingen doorgaan.

Let goed op hoe het met de client gaat, lichamelijke uitingen

Kan een ander familielid/vrijwilliger iets overnemen van de dingen die de client met de overledenen deed

Bedenk dat reacties ook pas na lange tijd zichtbaar kunnen worden.

Begeleiding samengevat

1. **Basisveiligheid:** ik ben er voor je, handhaving patronen, ook bv dat activiteiten die met overledenen plaatsvinden doorgaan in een nieuwe vorm
2. **Duidelijkheid geven:** in taalgebruik, beantwoorden vragen
3. **Emoties ondersteunen:** uiten, herinneringen ophalen, rituelen/symbolen
4. **Betrekken:** een eigen rol geven in het afscheid nemen, samen het verdriet delen

Voor ZEVV is basisveiligheid bieden de begeleiding die nodig is. Bij hogere ontwikkelingsniveaus komt de andere begeleiding er steeds bij.

Voor LVB zijn alle 4 de zaken dus belangrijk.

Denk aan

Bewoners i.t.t kind met dezelfde ontwikkelingsleeftijd wel levenservaring

Besef van dood als onomkeerbaar is vaak wel aanwezig
Bewoners voelen veel aan, andere zintuigen werken sterk

Het belang van (fysiek) afscheid nemen. Probeer wegen te vinden.

Ervaringsordening bij (Z)EVB vooral lichaamsgebonden. Gemis of rouw uit zich vaak lichamelijk, zie lijst hierna.

Veel bewoners hebben moeilijkheid met hechting
Daarom belangrijk dat de gestorvene niet volledig losgelaten moet worden (scheidingsangst, etc.). Maar een **symbolische betekenis/aanwezigheid** krijgt.

Voorbeelden:

- de naam blijven noemen
- symbolisch: ketting, tattoo, geurkussentje
- herdenkingsplekje in de kamer

Kenmerken die op kunnen komen bij verdriet

Gevoelens

Droefheid
Woede
Schuld en zelfverwijt
Angst
Eenzaamheid
Moeheid
Hulpeloosheid
Shock
Verlangen
Emancipatie
Gevoelloosheid
Opluchting

Fysieke gewaarwordingen

Leeg gevoel in de maag
Benauwdheid op de borst
Problemen bij het slikken
overgevoeligheid voor geluid
Het gevoel van depersonalisatie
(ik loop door de straat en niets lijkt reëel, ook mijzelf niet)
Ademnood
Spierzwakte
Gebrek aan energie
Droge mond

Denken

Ongeloof
Verwarring
Preoccupatie(obsessieve gedachten)
Gevoel van aanwezigheid
Hallucinaties

Gedrag

Slaapstoornissen
Eetstoornissen
Geestelijke afwezigheid
Sociaal terugtrekken
Dromen van de overledenen
Het vermijden van herinneringen aan de overledenen
Zoeken en aanroepen
Zuchten
Rusteloze hyperactiviteit
Huilen
Het bezoeken van plaatsen of het dragen van voorwerpen die herinneren aan de overledenen.
Het koesteren van voorwerpen die toebehoorden aan de overledenen

Factoren van invloed op verdriet

Wie was de overledene
De aard van de gehechtheid
De wijze van overlijden
Verleden
Persoonlijkheidsvariabelen
Sociale variabelen

